

Az objektív jóllét modellezése és első eredményei Magyarországon³

KULCSSZAVAK: well-being, objektív jóllét, területi egyenlőtlenségek, modellszámítás

ABSZTRAKT: A gazdasági kibocsátás vagy a hozzáadott érték mérése irányából a komplexebb mutatószámok (HDI, UNDP-Millennium Development Goals), illetve a teljesen eltérő alapokra építkező indikátorok kidolgozása (nemzeti boldogságindex, illetve a jóllét különböző tartalmú mutatószámai) arra a felismerésre alapoztak, hogy a gazdaság teljesítménye nem mutat erős korrelációt az egyének megélt elégedettségével, életminőségével (lásd pl. Constanza 2009; Diener–Biswas–Diener 2002; Booyesen 2002; A GDP-n innen és túl 2009; Stieglitz 2009; Atlas... – The World Bank 2013; CIW 2012; Kovacevic 2010; Marks et al 2006). A mérések zöme nemzetállamokra, szövetségi államok szintjére készült el, s csak kevés példát látunk alacsony területi szinten megjelenő differenciák megjelenítésére, modellezésére. (lásd pl.: CIW 2009; OECD 2011; Boelhouwer–Stoop 1999; Diefenbacher–Zieschank 2008; Blanchflower–Oswald 2004; NEF 2012, illetve Nottingham példáján NEF 2004). Jelen tanulmányban egy TÁMOP-kutatás részeként a hazai kistérségi (LAU1) szintű különbségeket feltáró kísérleti számítás első eredményeit teszszük közzé azzal a megszorítással, hogy a kirajzolódó területi szerkezet csak az ún. objektív jóllétet tükrözi vissza. Teljesebb képet az időközben elkészült nagymintás kérdőíves felmérés eredményeivel kiegészített és súlyozott, „szubjektív” jóllét-dimenziók hozzáadása adhat.

A Stiglitz–Sen–Fitoussi-jelentés

2008 februárjában Nicholas Sarkozy, a Francia Köztársaság elnöke, elégedetlen lévén a gazdaságról és a társadalomról szóló statisztikai információk valóságtartalmával, felkérte Joseph Stiglitzet (elnök), Amartya Sent (tanácsadó) és Jean-Paul Fitoussit (koordinátor) egy bizottság alakítására. A testületet később „Bizottság a Gazdasági Teljesítmény és a Társadalmi Fejlődés Mérésére” névre keresztelték. A bizottság célja az volt, hogy felmérjék a GDP-nek mint a gazdasági teljesítmény és a társadalmi fejlődés jelzőjének korlátait, beleértve a mérésével kapcsolatos problémákat is; megvizsgálják, milyen további információkra lehet szükség ahhoz, hogy a társadalmi fejlődést jobban kifejező indikátorok készüljenek; elemezzék, valamint

¹ Nagy Gábor, MTA KRTK RKI ATO Békéscsabai Csoport, tudományos főmunkatárs.

²; Koós Bálint, MTA KRTK RKI Közép- és Észak-magyarországi Osztály, Budapest.

³ Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jóllét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés. TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 számú projekt keretében készült kutatás része volt a modell elkészítése. Témavezető: Prof. Szirmai Viktória.

megvitassák egyes alternatív mérési módszerek megvalósíthatóságát (Stieglitz–Sen–Fitoussi 2009).

A jelentés különbséget tesz a *jelenlegi jóllét* és a *fenntartható jóllét* között, azaz hogy mennyire lehet a jelen folyamatait hosszú távon fenntartani. A jelenlegi jóllét egyaránt kapcsolódik a gazdasági forrásokhoz, például a jövedelemhez, és az emberek életének nem gazdasági jellegű vonatkozásaihoz (mit csinálnak, mit csinálhatnak, hogyan éreznek, milyen a természeti környezet, amiben élnek). Az, hogy a jóllét ezen szintjei fenntarthatók-e, attól függ, hogy a mi életünkben fontos tőkét (természeti, fizikai, emberi, társadalmi tőke) továbbadjuk-e a következő generációknak.

A jelentés másik kulcsüzenete és egységes motívuma, hogy eljött az ideje annak, hogy mérési rendszereinkben *a hangsúlyt a gazdasági teljesítmény méréséről az emberek jóllétének a mérésére helyezzük*. A jóllét hangsúlyozása azért fontos, mert úgy tűnik, egyre nagyobb a szakadék az összesített GDP-adatokból származó információk és azok között, hogy mi számít ténylegesen az emberek jólléte szempontjából.

A szerzőhármast 11 ajánlást fogalmazott meg az új mérési módszertan kidolgozására, melyek alapján a következő területeket (mérési dimenziókat) kellene egyidejűleg számításba venni:

- I. Anyagi életszínvonal (jövedelem, fogyasztás és vagyon);
- II. Egészség;
- III. Oktatás;
- IV. Egyéni tevékenységek, a munkát beleértve;
- V. Politikai képviselet és kormányzás;
- VI. Társadalmi és személyes jellegű kapcsolatok;
- VII. Környezet (jelenlegi és jövőbeli feltételek);
- VIII. Gazdasági és fizikai jellegű bizonytalanság.

A hazai modellszámítás indikátorrendszere és módszertana

A modellünk kialakításakor a kiindulópontot minden esetben a Stiglitz–Sen–Fitoussi-jelentésben megfogalmazott ajánlások jelentették. Arra törekedtünk, hogy ezeket lehetőség szerint figyelembe vegyük a hazai jóllétindikátor kialakítása során, de több ponton is komoly adathiánnyal szembesültünk. Ide sorolható a környezeti fenntarthatóság, a vagyoni helyzet, illetőleg a háztartásalapú (család) megközelítés érvényre juttatása. Országos, sőt több esetben régiós szinten elérhetők ilyen mutatók, adatok, ám alacsonyabb területi szinteken – így például település, kistérség, járás, agglomeráció vonatkozásában – nem állnak rendelkezésre adatok.

Míndezek figyelembevételével a jóllétmutatószám meghatározásakor két részre bontottuk a felhasznált indikátorokat. A jóllétmutató központi elemét azok az elemi adatok jelentik, amelyek települési szinten könnyen előállíthatóak a Központi Statisztikai Hivatal rendszeres adatszolgáltatása révén (ide sorolhatók különösen a népszámlálási adatok, valamint a Területi Statisztikai Adatok Rendszere, TSTAR). A változók másik – kiegészítő vagy eseti jellegű – körét azok a mutatók jelentik, amelyek adatigényét csak célirányos adatfelvételek révén biztosíthatjuk, így a mutató

értékeinek újbóli meghatározása, az időbeli változás megragadása csak költséges, újbóli célzott adatfelvétel révén biztosítható.

- A felhasznált mutatók effajta szétválasztását az indokolja, hogy
- a bázisindikátorok révén számított jóllétmutató nem igényel idő- és költségigényes saját adatfelvételt, az adatigénye kielégíthető a szokásos statisztikai adatforrásokból, széles időtartományban – akár korábbi időpontokra is – meghatározható a mutató értéke, így alkalmas az időbeli folyamatok feltárására.
  - A saját adatfelvételen alapuló mutatók révén biztosítható a SSF-jelentésben megfogalmazott ajánlások követése, de éppen egyediségük miatt a mutatók értéke korábbi időpontokra nem határozható meg, a későbbi időpontokra történő meghatározhatósága pedig alapvetően külső tényezőktől függ (rendelkezésre állnak-e források az adatgyűjtés megismétlésére).
  - A bázisindikátorok és az eseti indikátorok szétválasztásával vizsgálható, hogy a célzottan felvett adatokból számított változók milyen mértékben módosítják a jóllétmutató bázisindikátoraiból számított értéket – s felveti annak lehetőségét, hogy ennek révén sikerül egy olyan proxyváltozói kört lehatárolni, amely kellő együttmozgást mutat ezekkel az adatigényük miatt nehezen meghatározható változókkal.
  - A jóllét dimenzióinak kialakításakor a kiindulópontot a Stiglitz-jelentés (2009) ajánlásai jelentették, ezekhez azonban még hozzárendeltük a nemzetközi szakirodalom áttekintése alapján relevánsnak ítélt modellek dimenzióit (változóit), hogy megragadassuk azokat a területeket, amelyek szerepeltetése szükséges. Ilyen referenciapontként a *Canadian Index of Well-Being* (CIW 2009), a német *Wachstum, Wohlstand, Lebensqualität* (WWL 2013), illetve az *OECD Your Better Life Index*ét (OECD BLI 2011 és 2013) vettük figyelembe. A relevánsnak ítélt modellek nagyfokú hasonlóságot mutatnak a vizsgált dimenziók tekintetében. Hiszen: a jövedelem, a foglalkoztatás, az oktatás, a képzettség, a környezeti jellemzők, a demokratikus értékek, a részvétel, az egészségügyi helyzet valamennyi modellben megjelenik, de ezen túlmenően további közös dimenziók is nevesíthetők, amelyek legalább három modellben megjelennek. Ezek a lakhatás, a közösségi és társadalmi élet, a közbiztonság, valamint a szabadidő.
  - A közös jóllétdimenziókat kiegészítettük két olyan speciális területtel, amelyek Magyarország esetében feltételezhetően befolyással vannak a jóllétre; ezek az alapvető közszolgáltatások elérhetősége a lakóhelyen, illetőleg magának a településnek a demográfiai fenntarthatósága. E két dimenzió beemelésével az ország aprófalvas településeinek sajátos problémáit kívántuk megragadni, hiszen ezek alapvetően meghatározzák az ott élők életminőségét, jóllétét, jövőjét.
  - Egy fontos területet szándékoltan figyelmen kívül hagytunk: az állami/önkormányzati eladósodottságot. Az állami/önkormányzati gazdálkodás pénzügyi fenntarthatóságának beemelése a modellbe rendkívül fontos elem lenne, ugyanakkor Magyarországon az utóbbi időben megvalósított átalakítás (az önkormányzati feladatok újragondolása, s ezzel összefüggésben a finanszírozás átalakítása) a múltbeli adatok elemzését értelmetlenné tette. A jövőre nézve viszont fontos feladatot jelent, hogy a hazai a jóllétmodell ezt a területet is valamilyen módon figyelembe vegye.

Az objektív jóllét modell értékeinek meghatározása

A fentiekben áttekintett jólléti dimenziók és változók révén lehetővé válik, hogy az objektív jóllétet dimenzióként 1-1 értékkel jellemezzük, sőt e dimenziókra jellemző értékekből csupán egyetlen jólléti indexértéket állítsunk elő. A jólléti index értékének előállításakor az alapvető célunk az volt, hogy az adott területi egységet elhelyezzük az országos szinthez (átlaghoz) képest. Ez egyben azt is jelenti, hogy az ily módon meghatározott jólléti index időbeni változások követésére alkalmas, de nemzetközi összehasonlításra nem megfelelő.

A kompozit jólléti index létrehozásakor a változókat először is normalizáltuk a megfelelő területi – települési, kistérségi, járási, agglomerációs, megyei és régiós – szinten mért szórással, illetve az országos értékkel (ezt választva középértéknek):

$$Z = \frac{x - \mu}{\sigma}$$

ahol x a normalizálandó érték, σ a szórás, μ pedig a várható érték (középérték).

Egy normalizált változó magas értéke azonban csupán annyit jelez, hogy az átlagos értéktől jelentősen eltér, de hogy ez pozitív vagy negatív irányú hatást gyakorol-e az objektív jóllétre, ebből önmagában nem állapítható meg. Szükséges ehhez az értékek értelmezése is, a normalizált változók értékeinek egy irányba fordítása, hogy a negatív érték mind a 30 változó esetében az országosnál kedvezőtlenebb jólléti helyzetet, a pozitív érték pedig az országosnál jobb helyzetet mutasson⁴.

Az ily módon irányba rendezett normalizált változók értékeiből dimenzióként egyszerű számtani átlagot képeztünk, amely szám így az adott jólléti dimenzióban jellemzi az adott területi egységet. A jólléti dimenzióként külön-külön megállapított indexértékekből aztán előállítható a több dimenziót átfogó jóllét index értéke is. E tekintetben két módszerrel is megállapítottuk a többdimenziós jólléti index értékeit. Egyrészt előállítottuk a jólléti dimenziók indexértékeiből az egyszerű, súlyozatlan értéket; másrészt készítettünk egy súlyozott változatot is, amely során a tíz vizsgált dimenziót három csoportra bontottuk a jóllétre gyakorolt vélelmezett hatás erőssége alapján. Az egyes dimenziók besorolásánál és a súlyok meghatározásánál az angol deprivációs index (Indices 2000) gyakorlatát követtük. Ennek megfelelően:

- jelentősen felülsúlyoztuk a jövedelmi és a foglalkoztatási dimenziót (1,45),
- mérsékelten felülsúlyoztuk az egészségi, a lakás- és a képzettségi dimenziókat (1,05)
- a többi öt dimenziót – kockázat, demokratikus részvétel, természeti környezet, közszolgáltatások elérhetősége, demográfiai fenntarthatósága – pedig alulsúlyoztuk (0,79).

⁴ Az egy irányba fordítás technikailag az érintett változók előjelváltását jelenti.

Az objektív jóllét modellszámítás első eredményei a kistérségi szint példáján bemutatva a hat alföldi megyében

A magasabb területi szintek felől az alacsonyabb aggregáltság felé haladva a szélső értékek közötti különbség növekszik az objektív jóllét számításakor, mint általában minden területi adat esetében. A meglepő inkább az, hogy a szóródásnövekedés elsősorban a negatív tartományban koncentrálódik, vagyis a rosszabb jóllét indexű járások, kistérségek nagy számban jelennek meg, de ezek kedvezőtlen értékeit a megyei és regionális átlagok hatékonyan képesek „kisimítani”, hiszen az előbbieket népszerűsége alacsony, szemben a kedvezőbb jóllét indexet felmutató megyeszékhelyekkel, regionális centrumokkal.

A *kistérségi szinten* megjelenő különbségek elemzésére a térképi ábrázolás során mutatkozó különbségeket tudjuk használni, amely egyrészt az egyes megyéken belül megjelenő, a LAU1-szinten mutatkozó belső területi egyenlőtlenségekre koncentrált; másrészt az objektív jóllét modell súlyozatlan és súlyozott értékeinek eltéréseit veti össze a térségi szinten értelmezhető hagyományos fejlett-fejletlen, elmaradott-fejlett kategóriákat használó elemzések eredményeivel.

Bács-Kiskun megye tradicionális térszerkezete leírható a Kecskemét–Baja két-pólusú struktúrával, valamint a kiskun városok stabil pozíciójával. Ehhez képest az objektív jóllét modellben egyedülként Kecskemét térsége kerül az országos átlag fölé, Baja és térsége belesimul Kiskőrös és Kiskunfélegyháza átlagába. Kiskunhalas, mely a tradicionális mutatókban általában Félegyháza szintjén mozog, a jóllét indexben egy szinttel lejjebb csúszik Kiskunmajsa és Kunszentmárton szintjére – legalábbis az alapmodellben. (Kunszentmárton esetében az index relatíve magasabb értéke a főváros kisugárzó hatásának is betudható.) A jövedelmi súlyozás annyiban rendezi át a térstruktúrát, hogy Kecskemét előnye tovább nő a megye többi teréhez viszonyítva – s ez a trend hosszabb távon is reális a Mercedes-Benz-beruházás és a kapcsolódó fejlesztések hozadékaként. Utóbbi folyamatok – úgy tűnik – egyedül Kiskunfélegyháza felé mutatnak térbeli kisugárzást (az M5 autópálya és az 5-ös főút mentén), ahol a jövedelmek és a vagyoni helyzet felülsúlyozása kismértékben szintén javít a jóllét index értékén. Ami talán meglepő, hogy az „arany háromszög”-ként emlegetett kiskőrösi térség esetében a jövedelmi felülsúlyozás rontja a jóllét objektív indexét, ami talán arra utal, hogy az 1980–90-es évek adózatlan jövedelmei beszűkülhettek a válság hatására. Az abszolút különbségek a legmagasabb és legalacsonyabb térségi jóllétindex-értékek között nagyok, a 11 pontot is meghaladják, ami a súlyozással 12 pont fölé nő.

Békés megyében a megyeszékhely mellett mind társadalmi, mind gazdasági mutatók alapján Gyula, Orosháza, valamint Szarvas emelkedik ki hosszabb időtávot tekintve, míg a legnagyobb elmaradottságot Dél-Békésben (Mezőkovácsháza) és Északkelet-Békésben (Sarkad, Szeghalom) találjuk. Az objektív jóllét mutatói alapján Békéscsaba (0,84, illetve 0,85) és Gyula (–0,65, illetve –1,03) kedvező helyzete e téren is megmutatkozik. Békéscsaba jóllétértéke annyiban meglepő, hogy magasabb a kecskemétinél, amit részben az indokolhat, hogy az utóbbi kifejezetten nagy területű és népességű kistérséggel együtt került kiszámításra, míg a békési megyeszékhely esetében a térség rurális településeinek súlya az indexben – Gyulához ha-

sonlóan – szerény. Szarvas jóllét indexe kicsivel kedvezőbb, mint az orosházi térségé, pedig a gazdasági átalakulás, a nagyszervezetek megmaradása és új fejlődési pályára állása az utóbbi térségben sokkal sikeresebben zajlott le. A tradicionálisan elmaradott térségeknél a gazdaságban és néhány társadalmi mutatóban az utóbbi évtizedben végbement differenciálódás a jóllét indexben is visszatükröződik: Szeghalom és térsége látványosan más fejlődési pályára került, és elérte – az egyébként fokozatosan visszacsúszó – Békési kistérség szintjét. Az abszolút különbségek hasonlóan alakulnak Bács-Kiskunhoz, a jövedelmi felülsúlyozás valamelyest javítja a megyeszékhely térségének mutatóját, mérsékelten rontja Szarvasét, Orosházáét és Szeghalomét, illetve jóval nagyobb mértékben a lemaradó térségeket.

Csongrád megyében hagyományosan az öt város⁵ és térségük szabályos, nagyság szerinti sorrendbe rendeződött fejlettségi sort alkot, amihez képest a volt szegedi tanyavilágból kiszakadt kisteleki és mórahalmai térségek lényegesen kedvezőtlenebb mutatókkal rendelkeztek. Az utóbbi két évtizedben azonban elsősorban Mórahalmon komoly, koncepciózus fejlesztések zajlottak, melyek szerencsésen estek egybe a megyeszékhely szuburbanizációs ciklusával. Kistelek fejlődését a 2003-ban megnyitott M5 autópálya ösztönözte a szegedi szuburbanizációs folyamatokkal karöltve. Ami Csongrád megye esetében feltűnő – a többi, fejlettnak nem tekinthető megyéhez viszonyítva –, hogy a jövedelmi súlyozás két térség (Hódmezővásárhely, Mórahalom) kivételével alig mozdítja meg a jóllét indexeket, azaz a munkapiaci és a vagyoni helyzet nagyjából összhangban van az egyéb mutatókkal. A hagyományos térségi fejlettségi sorrend Szeged, Hódmezővásárhely és Szentes esetében szépen követhető, de Makó térségét Csongrád és Mórahalom is megelőzi, még a jövedelmekre súlyozott modellben is. Bár az abszolút különbségek nagyok (11-12 pont), ez nagyrészt a regionális centrum és térsége kedvező helyzetéből (3,2 pont körüli érték) és kevésbé a leginkább elmaradott (kisteleki) térség gyengeségéből (-8,25, ill. -8,40) fakad. Bár a Dél-Alföldön a hagyományos fejlettségi rangsor a megyeszékhelyek mögötti középvárosok között Hódmezővásárhelyt egyértelműen Baja mögé sorolja, a jóllét index alapján azonban Baját jelentősen megelőzve, Gyulával versengve foglalja el a 4-5. helyet.

Hajdú-Biharban a tradicionális térszerkezet és a fejlettségi lejtő kicsit hasonlít a csongrádi helyzethez, amennyiben Debrecen és térsége messze kiemelkedik a többi térség közül. A középvárosok köréből Hajdúszoboszlót és kisebb mértékben Hajdúböszörményt látjuk kedvezőbb állapotúnak. Az objektív jóllét mutatója visszatükrözi ezt a sorrendet: Debrecen jelentősen az országos átlag feletti értékkel vezeti a rangsort (bár ez elmarad Szeged mögött). Szoboszló nagyjából Gyulával állítható párhuzamba, még abban is, hogy a helyi gazdaság húzóágazata a turizmus, illetve a modellezés szempontjából abban, hogy a jövedelmi-vagyoni típusú súlyozás kissé rontja az index értékét. A megyén belüli leszakadó terek – Derecske és Berettyóújfalu, illetve térségeik – a jóllétmutatókban is kiugranak lefelé, és Hajdúhadház vagy Püspökladány értékei is alig kedvezőbbek! A megye valamennyi térsége esetében a jövedelmi súlyozás rontja a jóllét indexet! Az abszolút különbségek jelentősek (12-13 pont), melyek a jövedelmi súlyozással érzékelhetően nőnek.

⁵ Sorrendben: Szeged, Hódmezővásárhely, Szentes, Makó és Csongrád.

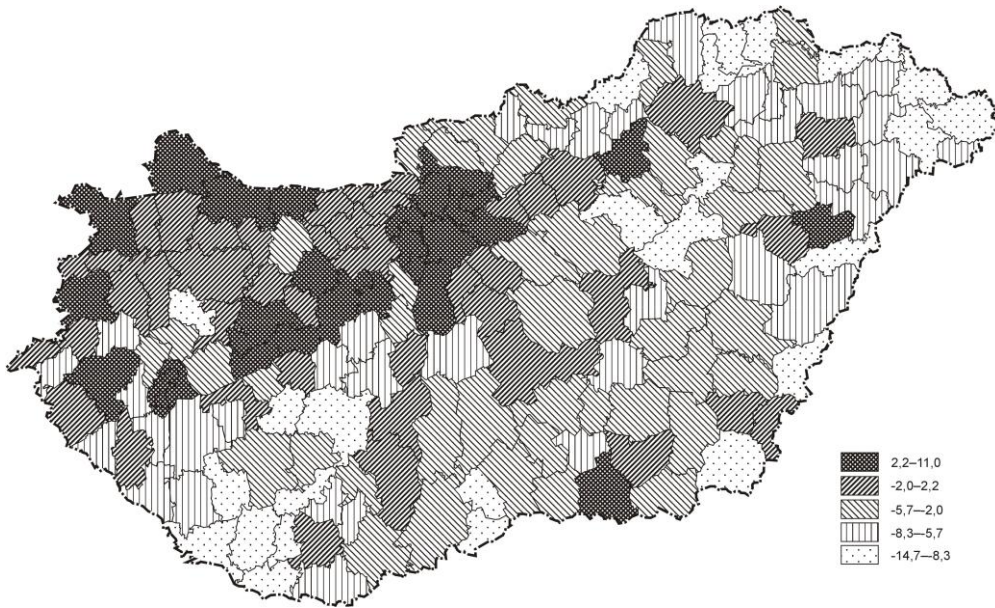
Jász-Nagykun-Szolnok megye térszerkezetét a fővárostól való távolság és Budapest elérhetősége alapvetően befolyásolja. Szolnok kitűnő közlekedés-földrajzi helyzete és megyeszékhely szerepköre együttesen eredményezik a jóllét index kedvező értékét, illetve annak növekedését a jövedelmi súlyozás során. Szolnok a hasonló méretű Békéscsabához képest valamivel kedvezőbb helyzetben van, bár a különbség nem kiugró (1,1, illetve 1,28 pont). A fővárosi tágabb vonzástérhez sok szálon kapcsolódó Jászság jóllét indexe a megyén belül kedvező, de már lényegesen elmarad az országos átlagtól. Kedvező fekvése a jövedelmi súlyozás során mutatkozik meg, hiszen az index értéke javul a második modellszámításban. A megye tisztántúli térségeiben az általánosságban is alacsony jóllét indexeket a súlyozás erőteljesen rontja. A sorrendben sincs érdemi mozgás a hagyományos egyenlőtlenségi mutatókhoz képest: Tiszafüred – a közép-Tisza-vidéki belső periféria magterülete – a leginkább jóllétdeficités térség a megyében, de a többi térség helyzete is alig kedvezőbb. Ezzel együtt az abszolút különbségek valamivel kisebbek, mint Hajdú-Biharban vagy az Alföld többi megyéjében (10,5-11 pont), ami inkább a megyeszékhely gyengébb teljesítményére, mint a jóllétdeficités terek jobb állapotára vezethető vissza.

A legélesebb területi differenciát *Szabolcs-Szatmár-Bereg* megye mutatja az objektív jóllét mutatójában. A megyeszékhely-megye dichotómia csaknem olyan markáns, mint a főváros-vidék ellentétpár. Nyíregyháza térségében az index értéke nagyjából megfelel Szolnok vagy Békéscsaba szintjének (valamivel kedvezőbb, mint a lakosságszámra hasonló Kecskemété), ám a jövedelmi-vagyoni súlyozás az index értékét jelentősen csökkenti, ami a megyeszékhelyek között inkább kivételnek tekinthető. A megye többi térsége szakadéknyi távolságból követi a Nyíregyházi kistérséget. A hagyományos mutatókban viszonylag jobban teljesítő mátészalkai térség a jóllét indexben kifejezetten gyenge, a másik meghatározó vonzerővel rendelkező kisváros – Kisvárdá – valamivel jobban teljesít, de csak a jövedelmekkel felülsúlyozott modellben kerül a második helyre, az alapmodellben megelőzi az ibrány-nagyhalászi térség, ami minden hagyományos fejlettségi rangsor szerint a leginkább kedvezőtlen terek közé sorolható a megyén belül. A megye annyiban is sajátos, hogy a jövedelmi súlyozás minden térség jóllét indexét csökkenti, több esetben riasztó – több mint 1 pontos – nagyságrendben (Baktalórántháza, Csenger, Fehérgyarmat, Mátészalka, Nagykálló, Nyírbátor, Vásárosnamény, Ibrány-Nagyhalász). Az abszolút eltérés nagyságrendje (11-12 pont) lényegében nem tér el az alföldi megyék átlagától.

Az objektív jóllét modell néhány területi összefüggése

A standard és a súlyozott modell által kirajzolt térszerkezet nem tér el alapjaiban a hagyományosnak tekinthető területi egyenlőtlenségi mutatók vagy komplex fejlettségi-elmaradottsági indexek által kirajzolt térszerkezettől (Nemes Nagy 1996; Koós et al 2006; Csatári 2010; Rechnitzer 2010; Tánczos 2010) vagy néhány új típusú megközelítés által sugallt térstruktúrától (Nagy 2006; Csité–Németh 2007; Garami 2009; MKIK GVI 2013).

1. ábra. Az objektív jóllét súlyozatlan modellje kistérségi szintre (2011)

Forrás: Koós Bálint számítása és szerkesztése alapján.

A modell nagyon érzékeny a településhálózati sajátosságokra, a településhierarchiára. A nagyvárosok jelenléte, a funkciógazdag középvárosok egy térség jóllét indexét képesek érdemben emelni, akár a szomszédos térségek indexére is hatással lehetnek a kisugárzó hatásuk révén. A megyei szintű jóllét indexekre kifejezetten kedvezően hat a többpólusú, erős városi központokkal rendelkező településhierarchia, míg rontja az index értékét a kiegyensúlyozatlan, funkciószegény kisvárosi túlsúllyal rendelkező városhálózat jelenléte.

A főváros hatása lényegesen túlnyúlik a saját, sőt több esetben Pest megye határain is. Ilyen áttételes hatás más centrum körül kevésbé figyelhető meg.

A nagyvárosi méret, a regionális központi szerepkör nem garanciája a magas jóllét indexnek, ugyanígy a megyeszékhely-pozíció sem vonja automatikusan maga után, hogy e települések és térségeik volnának saját megyéjükön belül a jóllét szempontjából legmagasabbra értékelhető terek/települések.

A jóllétdeficités terek térben sűrűsödve helyezkednek el, ezek alapvetően nem térnek el az elmaradottság tereitől. A tömbösödések viszont arra utalnak, hogy a helyi gazdaság és társadalom alapállapota nagyon is erős korrelációban van/lehet a jóllét szintjével. Ennek tesztelése a kérdőíves felmérés feladata.

A modellben közvetlenül és közvetett módon nagyon erőteljesen megjelenik az anyagi jólét több dimenziója, emellett a családi-háztartási-környezeti biztonságérzet kap jelentős súlyt. Mindkét mutatócsoport felülértékelése okkal történt meg, hiszen a nemzetközi szakirodalomban a poszt szocialista tér egészére vonatkozóan e két di-

menzió szerepét emelik ki az átmenet utáni periódus lokális és családi/perszonális sikerességének megítélésében (Stenning et al 2011).

A klasszikusnak tekinthető fejlettségi-elmaradottsági modellekhez képest az eltérések legfeljebb kistérségi/járási szinten jelentkeznek, ott sem a térség pozíciójának radikális megváltozásában, inkább egy-két kategóriával történő elmozdulásában. A jóllét számos eleme meglehetősen lassan változik, ezért középtávon a jelen térszerkezet látványos átfarmálódására aligha lehet számítani.

Fontos leszögezni, hogy jelen munkában az objektív jóllét mutatóit vettük számba, miközben a Stiglitz–Sen–Fitoussi-modell által javasolt dimenziók esetében több esetben nincs vagy csak részleges adatforrás rendelkezhető, ezért a végleges számítások és a modell újrasúlyozása céljából feltétlenül szükség lesz a kérdőíves felmérés eredményeire.

IRODALOM

- A *GDP-n innen és túl*. A Bizottság Közleménye a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek. Az Európai Közösségek Bizottsága. Brüsszel 20/08/2009 COM(2009) 433. Végleges.
- Blanchflower, D. G.–Oswald, A. J. 2004. Well-being Over Time in Britain and the USA. *Journal of Public Economics* 88. 1359–1386.
- Boelhouwer, J.–Stoop, I. 1999. Measuring Well-being in the Netherlands. The SCP Index from 1974 to 1997. *Social Indicators Research* 48. 51–75.
- Booyesen, F. 2002. An overview and evaluation of composite indices of development. *Social Indicators Research* 59. 2. 115–151.
- CIW – Canadian Index of Well Being: *How are Canadians Really Doing? The 2012 CIW Report.* – Measuring What Matters. University of Waterloo.
- CIW – Canadian Index of Well Being: *First report of the Canadian Index of Wellbeing.* 9 June 2009. Executive Summary.
- Constanza R. et al. 2009. *Beyond GDP: The Need for New Measures of Progress.* *Pardee Papers* 4. Boston, Boston University Press.
- Csatári B. 2010. Területi egyenlőtlenségek néhány régi-új tényezője a mai Magyarországon. In: Barta Gy.–Beluszky P.–Földi Zs.–Kovács K. (szerk.) *A területi kutatások csomópontjai.* MTA RKK. Pécs. 490–513.
- Csitsi A.–Németh N. 2007. Az életminőség területi differenciái Magyarországon: a kistérségi szintű HDI becslési lehetőségei. *Budapesti Munka-gazdaságtani Füzetek*, Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapesti Corvinus Egyetem, Emberi Erőforrások Tanszék. Budapest.
- Diefenbacher, H.–Zieschank, R. 2008. *Wohlfahrtsmessung in Deutschland, Ein Vorschlag für einen neuen Wohlfahrtsindex,* F&E-Studie FKZ 3707 11101/01, http://www.beyond-gdp.eu/download/BMU_UBA_Endbericht_v20_endg.pdf
- Diener, E.–Biswas-Diener, R. 2002. Will Money Increase Subjective Well-being? *Social Indicators Research* 57. 82. 119–169.
- Garami E. 2009. A humán erőforrás területi különbségei. Az emberi fejlődés indexének hazai alkalmazhatósága. *Területi Statisztika* 3.

- Koós B.–Rácz K.–Neumark T. 2006. Hátrányos helyzetű térségek társadalmi-gazdasági viszonyai. *Tér és Társadalom* 20. 2. 115–141.
- Kovacevic, M. 2010. Review of HDI Critiques and Potential Improvements. *Human Development Research Paper* 33. UNDP.
- Marks N. et al. 2006. *The Happy Planet Index*. New Economic Foundation.
- Nagy G. 2006. Gazdasági távolság meghatározása potenciálmodell felhasználásával. In: Kanalas I.–Kiss A. (szerk.) *A perifériaképződés típusai és megjelenési formái Magyarországon*. IV. Kecskemét, MTA RKK ATI. 73–86; 111–115.
- NEF – New Economics Foundation (2004): *The power and potential of well-being indicators. Measuring young people's well-being in Nottingham*. (Economics as if People and the Planet Mattered). The Power of Well-Being 2. London, UK.
- NEF – New Economics Foundation 2012: *Measuring Well-being: A Guide for Practitioners*. Economics as if People and the Planet Mattered. London, UK.
- Nemes Nagy J. 1996. Centrumok és perifériák a piacgazdasági átmenetben. *Földrajzi Közlemények* 1: 31–48.
- OECD Better Life Initiative: *OECD Guidelines on Measuring Subjective Well-Being*. OECD, 2013.
- OECD Better Life Initiative: *Your Better Life Index – The Complete Dataset with List of indicators and definitions*. 2011.
- Rechnitzer J. 2010. Húsz év múltán – a gazdaság és a társadalom térszerkezetének változásai. In: Barta Gy.–Beluszky P.–Földi Zs.–Kovács K. (szerk.) *A területi kutatások csomópontjai*. MTA RKK. Pécs. 317–335.
- Rejtett lakossági jövedelmek kistérségi becslése 2013: *MKIK GVI Kutatási Füzetek* 2. MKIK Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézet. Budapest.
- Stenning, A.–Smith, A.–Rochovska, A.–Swiatek, D. 2011. Domesticating Neoliberalism. *Spaces of Economic Practice and Social Reproduction in Post-socialist Cities*. Oxford, Wiley-Blackwell.
- Stieglitz J.E. 2009. Progress, what progress? *OECD Observer* 272. March.
- Stieglitz J.E.–Sen A.–Fitoussi J-P. 2009. *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*.
- Tánczos T. 2010. A magyarországi kistérségek jellemzése társadalmi-gazdasági fejlettségük és fejlődésük alapján. *Területi Statisztika* 50. 4. 406–419.
- The World Bank: *Atlas of Global Development*. 4th Edition. 2013. Collins.
- WWL – „Wachstum, Wohlstand, Lebensqualität – Wege zu nachhaltigem Wirtschaften und gesellschaftlichem Fortschritt in der Sozialen Marktwirtschaft”, Deutscher Bundestag, Schlussbericht der Enquete-Kommission, Drucksache 17/13300, 2013.05.03, <http://www.bundestag.de/bundestag/gremien/enquete/wachstum/Schlussbericht/17-13300.pdf>

Dr. Köteles Lajos¹

Gondolatok a tudományos intézmények sikerességének társadalmi feltételeiről

KULCSSZAVAK: innováció, új társadalmi erőter, tudásszolgáltató hálózat, helyi társadalom.

ABSZTRAKT: Az Európai Unió a gazdasági-társadalmi fejlődés legfontosabb elemeinek tekinti a régiók fejlődési energiáinak feltárását és az innovációk kibontakoztatását. Ezen folyamatokat a külső és a belső tényezők bonyolult kölcsönhatásai indukálják. Az összekapcsolódó tényezők között a modern rendszerekben meghatározó szerepük van a tudományos és felsőoktatási hálózatoknak. Ezek azonban csak akkor válnak a fejlődés katalizátoraivá, ha megfelelő gazdasági-társadalmi erőter jön létre közöttük.

A szerző a Békéscsabán 1973-ban létrehozott akadémiai kutatócsoport példáján mutatja be a Békés megyében jellemző kölcsönhatásokat, és emiatt részletesen ismerteti a közelmúlt világát.

Bevezetés

A Kondratyev-ciklusok vizsgálatai bizonyítják, hogy minden robbanásszerű fejlődési szakaszt egy olyan időszak előzött meg, amelyben azok a tudományos és technikai eredmények megszülettek, amelyek az átalakításokat kiváltották (Kondratyev 1985; Sípos 1993).

Ilyen szakaszos változások jellemzőek a szellemi élet fejlődésében is – egy-egy megújulási periódus előtt hosszú éveken át a lassú feltöltődés, az új igényeknek való megfelelés keresése a jellemző (Tóth–Nagy 1981; Drucker 1993).

Egy-egy térség szellemi megújulását (társadalmi innovációját) külső és belső tényezők bonyolult kölcsönhatásai indukálják. Dinamikus változások akkor mennek végbe, ha a külső impulzusok megfelelő minőségű és nagyságú belső társadalmi-gazdasági erőforrásra támaszkodhatnak (Gáspár 1998; Bajmócy 2008).

Az is nyilvánvaló, hogy a gyors és mindenre kiterjedő változások olyan gazdasági és politikai paradigmaváltásokhoz kapcsolódnak, amelyek az életműködés egészét átformáló kényszerhelyzeteket teremtenek (Baranyi 1999).

Ilyen sorseseemény volt Magyarországon a világméretű tudományos-technikai forradalom által kiváltott alkalmazkodási kényszer, amely a gazdaságban, a politikában és az államszervezésben is lényeges változtatásokhoz vezetett. Mindezek egyik eredménye egy olyan új erőter kialakulása volt, amelyben a korszerű tudás fontos értéket jelentett. Ez a folyamat Békés megyében is lezajlott.

---

¹ Dr. Köteles Lajos, Főiskolai tanár, Szent István Egyetem Egészségtudományi és Környezet-egészségügyi Intézet, Gyula

1. táblázat. Az információs technológia ciklikus változásai

Ciklus száma	Ciklus elnevezése	Tartama	Fő információ-hordozó	Előállítás módja	Jellegzetes sajtótermék	Példányszám	Ár	Hozzáférhetőség
I.	skolasztika	~200 év	pergamen	kézi másolás	kódex	néhány	nagyon drága	a lakosság néhány ezreléke
II.	reneszánsz	~200 év	rongy alapanyagú papír	betűmetszésen alapuló könyvnyomtatás	nyomtatott vallási és világi művek	néhány száz	drága	a lakosság néhány százaléka
III.	felvilágosodás	~200 év	cellulóz alapanyagú papír	gyors sajtó	nemzeti nyelvű vitairatok	néhány száz	viszonylag olcsó	a lakosság néhány tucat százaléka
IV.	polgárosodás	~200 év	végtelentel papírszalag	rotációs sajtó	hírlap, könyv	elvileg nincs felső határa	olcsó	a lakosság egésze
V.	poszt-indusztriális korszak	-	információs technológia	műholdas távközlés	internet	nincs felső határa	olcsó	a lakosság egésze

Forrás: Bródy A. (1994) alapján, az V. saját kiegészítés.

A Békés megyei szellemi élet fejlődésének jellemzői

Az itteni átalakulás sajátossága, hogy az egy ideig a tradicionális úton haladt. A kulturális élet felpezsdülése, a könyvkiadások, a Békési Élet működése az újratelemtődött humán értelmiség reakciója volt a változásokra (Becsei 1986; Becsei-Köteles 1982, 1983) (1. ábra).

A nagyüzemi mezőgazdaság létrehozása volt a fordulópont a szellemi fejlődésben is, amikor annak tudományos bázisát is létrehozták a megyében. A megerősödő nagyüzemek társadalmi és innovációs hatásai tevődtek át a reálfolyamatok világára (Schlett 2004) (2. ábra).

A mindent átható változásokban döntő szerepe volt a helyi társadalom vezető csoportjainak, amelyek az általuk irányított sajátos társadalmi érdek- és értékrendszeren keresztül „átszűrték” a változásokat (Köteles 2006) (3. ábra).